

УДК 930(438)«185/193»:94:355](477) «XVI»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-1-4>

Віталій ДУБІНА,

orcid.org/0000-0001-8196-8635

аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *dubinavitalii@ukr.net*

КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ КІНЦЯ XVI СТ. У ВІЗІЯХ Ф. РАВИТИ-ГАВРОНСЬКОГО

У статті аналізуються особливості зображення та оцінок подій перших козацьких повстань під проводом К. Косинського та С. Наливайка в кінці XVI ст. у творчості польського дослідника Ф. Равіти-Гавронського. Аналізуються антиукраїнські стереотипи та історичні міфи у його оцінках польсько-українських відносин, досліджуються причини таких підходів історика. Вивчається вплив на такі погляди історика політичних концепцій польського руху націонал-демократів та ідеології романтизму. Встановлено особливості ідеалізації польської сторони та демонізації повстанців згідно із романтичною традицією дихотомії явищ. Вчений шукав причини повстань у грабіжницьких інстинктах та анархічній суті козацтва. Багато уваги присвячував описам осіб очільників козацьких повстань, яких змальовував корисливими варварами, якими керувала кровожадність та їх анархічна сутність. Такі ж стереотипні уявлення Гавронський переносив на усіх козаків та навіть цілий український народ. У образах повстанців дослідник застосовував багато негативних епітетів, що ґрунтувались на міфологізованих образах. Конфлікт між владою Королівства Польського та козацтвом бачив частиною великого протистояння між європейською Західною та степовою Східною цивілізаціями, між варварством та культурою. Робив наголоси на зрадливій суті повстанців та втручанні ворожих до Польщі сусідніх держав у внутрішній конфлікт. Так історик намагався віднайти факти спроб пошуку козаками допомоги закордоном, зокрема у Московському царстві. Визначено, що дослідник замовчував ряд історичних фактів, які б підважували ідеалізований образ польських діячів та війська. Зокрема свідомо упушено події винищення повстанців із табору Наливайка після їх капітуляції. Встановлено значимість ідей використання історичного наративу для зміцнення національного духу польського народу у боротьбі за власну державність та створення образу «сусіда-ворога» із якими борються героїчні поляки.

Ключові слова: козацтво, повстання, Річ Посполита, Кишиштоф Косинський, Северин Наливайко, Ф. Равіта-Гавронський.

Vitalii DUBINA,

orcid.org/0000-0001-8196-8635

Graduate Student at the Department of History of Ukraine and Jurisprudence
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *dubinavitalii@ukr.net*

COSSACK REBELLION OF THE END OF THE 16TH CENTURY IN THE VISIONS OF F. RAVITA-GAVRONSKYI

The article analyzes the peculiarities of the depiction and evaluation of the events of the first Cossack uprisings led by K. Kosynskyi and S. Nalyvaiko at the end of the 16th century in the work of the Polish researcher F. Ravita-Gavronskyi. Anti-Ukrainian stereotypes and historical myths in his assessments of Polish-Ukrainian relations are analyzed, and the reasons for such approaches of the historian are investigated. The influence of the political concepts of the Polish national-democratic movement and the ideology of romanticism on such views of the historian is studied. The peculiarities of the idealization of the Polish side and the demonization of the insurgents following the romantic tradition of the dichotomy of phenomena are established. The scholar looked for the reasons for the uprisings in the predatory instincts and the anarchic nature of the Cossacks. He devoted a lot of attention to the descriptions of the leaders of the Cossack uprisings, whom he depicted as self-interested barbarians who were ruled by bloodlust and their anarchic nature. Gavronskyi transferred the same stereotypical ideas to all Cossacks and even the entire Ukrainian people. In the images of the rebels, the researcher used many negative epithets based on mythologized images. He saw the conflict between the power of the Kingdom of Poland and the Cossacks as a part of the great confrontation between European Western and steppe Eastern civilizations, between barbarism and culture. He emphasized the treacherous nature of the rebels and the interference of neighbouring states hostile to Poland in the internal conflict. Thus, the historian tried to find the facts of attempts by the Cossacks to seek help abroad, in particular in the Moscow kingdom. It was determined that the researcher kept silent about a number of historical facts that would undermine the idealized image of Polish figures and troops. In particular, the events of the extermination of the rebels from the Nalyvaiko's camp after their surrender were deliberately omitted.

The importance of the ideas of using the historical narrative to strengthen the national spirit of the Polish people in the struggle for their statehood and to create the image of the "neighbour-enemy" against which the heroic Poles are fighting has been established.

Key words: *cossacks, uprising, Polish-Lithuanian Commonwealth, Krzysztof Kosynski, Severyn Nalyvaiko, F. Ravita-Gavronskyi.*

Постановка проблеми. Історія польсько-українських взаємин наповнена багатьма сторінками як тісної співпраці та успішних союзів, так і запеклого протистояння, що часто призводило до великого кровопролиття, яке на багато поколінь сіяло ворожнечу між обома народами. Такий гострий конфлікт, що став ледь не символічним для усієї історії ранньомодерного українського народу, зосереджувався довкола подій боротьби козацтва як за соціальні та релігійні права, так і за саме національне визволення із під панування Речі Посполитої. Початок цього складного процесу був покладений козацькими повстаннями кінця XVI ст. під проводом К. Косинського та С. Наливайка. Ці події знайшли своє яскраве відображення не лише у народній культурі та художній творчості, але й у розлогій історіографії науковців, що займалися історією козацтва. Окрім українських істориків, ці події приковували увагу й польських дослідників, що цікавились як минулим польсько-українських стосунків, так і внутрішньополітичною та військовою історією польської держави. Одним із таких плідних та яскравих польських дослідників історії українського козацтва, що вивчав події козацьких повстань Косинського та Наливайка, був Францішек Равіта-Гавронський. Його образи минулого, що вирізнялися своєю емоційністю та неоднозначністю, є яскравим проявом усіх особливостей польської історичної свідомості XIX – першої половини XX ст. У яких відобразились як візії поляків на своє минуле та майбутнє із усіма їх проблемами, так і на український народ та взаємини із своїм найближчим сусідом з цілим спектром міфів, ідеалів, фобій та упереджень. Вивчення цих історичних образів, які часто транслюються і на сучасну польську історичну науку та національну свідомість поляків, має велике значення для подолання багатьох неоднозначних та складних елементів у взаємному спостереженні поляками та українцями одне-одного.

Аналіз досліджень. Постать Ф. Равіти-Гавронського, його дослідницький та творчий шлях, ідеї, які він відобразив у своїх працях, привертати увагу ряду дослідників. Зокрема ґрунтовну монографію, у якій висвітлено біографію дослідника та його бачення різних проблем історії України, написав сучасний польський вчений Є. Коко (Коко, 2006). У ній історик зокрема вивчав й особливості підходів Гавронського до усього

спектру козакознавчої проблематики, намагався відшукати корені таких інтерпретацій минулого. Аналізували погляди вченого на різні події історії України XVI–XVIII ст. й ряд вітчизняних дослідників польської історіографії. Зокрема вивчала позицію Гавронського львівська дослідниця О. Руда у монографії «Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття» (Руда, 2008). Також у ряді своїх статей звертався до оцінок висвітлення української історії у працях польського дослідника Т. Гриневич (Гриневич, 2009; Гриневич, 2012). Інтерпретацією історії Хмельниччини Гавронським займався І. Чава (Чава, 2020). Однак до сьогодні ні в зарубіжних, ні у вітчизняних історіографічних студіях не з'явилося окремого спеціального дослідження, яке б аналізувало висвітлення історії перших козацьких повстань у творчості Ф. Равіти-Гавронського.

Мета статті полягає у вивченні особливостей відображення історії козацьких повстань під проводом К. Косинського та С. Наливайка у творчості польського дослідника Ф. Равіти-Гавронського, аналіз його інтерпретацій та оцінок минулого.

Виклад основного матеріалу. У польській історіографії Францішек Равіта-Гавронський, за весь час її розвитку до початку II Світової війни, був чи не найбільш плідним дослідником історії українського козацтва та багатьох інших проблем минувшини України. Перебуваючи під впливом різноманітних політичних концепцій, зокрема таких, що передбачали відновлення польської держави у кордонах до поділів Речі Посполитої у кінці XVIII ст., у яку б мали увійти українські землі та сприймаючих український національний рух прямим суперником політичним устремлінням польського народу, він транслював свої погляди й на ранньомодерну історію польсько-українських взаємин та на оцінки козацтва. Також бачення істориком минулого проходило через призму неоромантичних візій героїзації чи демонізації різноманітних історичних постатей та подій, використання їх з метою патріотичного виховання польської молоді й підготовки її до боротьби із можливими реальними та гіпотетичними ворогами їх нації. Саме тому погляди Ф. Равіти-Гавронського висвітлені у його працях, хоч і вирізняються своєю суб'єктивністю та значною долею антиукраїнських фобій, є цікавим відображенням

польських історичних міфів, шаблонів та упереджень, що й до сьогодні чинять вплив на взаємне спостереження представниками обох народів та на самі польсько-українські відносини.

Народився майбутній історик у 1845 р в с. Степашки на Вінниччині, навчався у гімназії та університеті в Києві. Після Січневого повстання 1863 р., за причетність до якого був арештований, перебрався у Галичину, однак уже в 1871 р. знову повернувся до Києва і лише в 1886 р. переїхав до Варшави, а пізніше до Львова. Перед I Світовою війною оселився у Кракові й останнє десятиліття свого життя, до смерті в 1930 р., мешкав біля Варшави. Підтримував зв'язки із багатьма культурними та науковими товариствами, був прихильником польського націонал-демократичного руху. Окрім історичних досліджень, був відомий також, як автор багатьох художніх творів, як, наприклад, повісті «На красному дворі» чи «Пан гетьман Мазепа». Також активно займався фермерством й впровадженням нових агротехнологій, зокрема у вирощуванні цукрових буряків. Як особа, що більшу частину свого життя провела на українських землях та безпосередньо спілкуючись із українцями, Ф. Гавронський все ж перебував під впливом різноманітних антиукраїнських фобій та упереджень, що панували у польському дрібношляхетському середовищі в Україні. У цих колах поляки часто сприймали себе єдиними представниками Західної цивілізації на східному прикордонні, а отже і борцями за неї перед наступом Азії. Українців сприймали, як відсталіший напівварварський народ, який або становить небезпеку цивілізованіям народам, або потребує опіки та проводу із боку більш розвинутого культурно та політично польського народу. Під впливом неоромантичних візій багато поляків, а серед них і Равіта-Гавронський, сприймали міжнародні стосунки через призму дихотомії й боротьби між «добром» та «злом». Себе бачили борцями за відновлення польського панування на «східних кресах» й великої місії Польщі у Східній Європі. Для самого ж дослідника українці були народом, що чи не перший допровадив до падіння I Речі Посполитої й одним із призвідників усіх бід польського народу. Як прихильник націонал-демократичного руху, він схилявся до ідей необхідної асиміляції усіх народів, що входили в польську державу, а серед них й українців. Тому український національно-визвольний рух, як у минулому, так і у сьогоденні Ф. Гавронського, сприймався ним як природний ворог польського руху та держави.

Одною із проблем, що привертала значну увагу Ф. Равіта-Гавронського була історія козацьких повстань. Зокрема у своїх дослідженнях він розлого висвітлював й події перших козацьких виступів кінця XVI ст. під проводом К. Косинського та С. Наливайка. Ці події стали для історика як ознакою формування у середовищі козацтва нових суспільно-політичних явищ, а серед них і зачатків станової самосвідомості, так водночас проявом глибоких цивілізаційних основ їх сутності. Для Гавронського козаки були яскравими представниками азійської туранської цивілізації, що несли у собі дух анархії, войовничості та руйнування. Таким чином козацькі повстання були чи не найбільш яскравим проявом цієї небезпечної стихії Дикого Поля, що, на думку дослідника, саме існування не уявляло без війни та боротьби проти усяких проявів вищої осілої культури та прогресу. У цьому ключі історик і висвітлював усі ці збройні конфлікти, як ланки епічної битви між Західною європейською та Східною азійською цивілізацією. Через це образ повстань у його творчості повнівся різноманітними стереотипами та гіперболізованими негативними епітетами.

Розглядаючи обставини вибуху повстання під проводом К. Косинського Ф. Равіта-Гавронський звертався до висвітлення явища козацьких набігів. Дослідник вважав, що вони були частиною сутності козаків й проявом їх приналежності до степового напівтатарського культурного кола. Його він характеризував поняттям «шуканням козацького хліба» й таким чином хотів підкреслити, що основним і чи не єдиним джерелом утримання запорожців була саме військова здобич та грабунок. Саме серед цілей виступу К. Косинського, яка втілилась у маніфестах козацького очільника, що гуртувала довкола нього решту повстанців, Гавронський надає їй першість (Равіта-Гавронський, 1922: 51).

Іншу причину козацьких повстань Ф. Гавронський вбачав у самій політиці Речі Посполитої. Вчений, який вважав за необхідне впровадження жорстких заходів щодо козацтва, якими треба було повністю підкорити й примусити до служби державі козаків або їх повністю викоринити, звинувачував державних мужів Королівства Польського у «напівмірах» та навіть недолугості. Серед таких шкідливих дій він вбачав й проекти влади «прив'язати козацьких ватажків до землі» через наділення їх землями. Таким чином правлячі кола намагалися здобути прихильність січовиків й відвабити їх керівників від грабіжницьких походів. З цією метою, як вказував Ф. Равіта-Гавронський, К. Косинський отримав «пустиню Рокітне за

Білою Церквою». Однак такі «даровизни» він оцінював вкрай негативно, як такі, що лише підсилювали апетити цих осіб вимагати нових надань й ніяк не змінювали войовничої сутності козаків.

Описуючи особистість К. Косинського Ф. Равіта-Гавронський зазначав, що «про нього відомо лише те, що був польським шляхтичем із Волині й перебував у якихось, можливо службових, відносинах з князями Острозькими» (Равіта-Гавронський, 1922: 51). При цьому він зазначав, що майбутній ватажок повстанців «школу козацького воювання пізнав на практиці», хоча більш конкретної ні інформації, ні припущень щодо його давніших зав'язків із козацтвом він не подавав. Дослідник повторив відому історію про конфлікт Косинського та Острозького довкола володіння Рокітним, при цьому вказуючи, що «її князівські комісари у нього відібрали, під приводом нібито неправильного дарування пустині, котра мала бути власністю князів Острозьких». У даному контексті історик наголошував на своїй тезі, що доказів, які б прямо вказували на дані події як на причину та привід збройного виступу Косинського проти влади, немає. Тут у доволі загальних обтічних формулюваннях він стверджував: «треба додати, що це був перший бунтівний із зброєю в руках виступ во ім'я ще не ясно викристалізованих козацьких гасел й був першим доказом зміцнення в польській державі цілком чужої державним інтересам мілітарної сили козаків» (Равіта-Гавронський, 1922: 51).

Змальовуючи початковий етап повстання під проводом К. Косинського Ф. Равіта-Гавронський вказував, що, зібравши довкола себе громаду козаків-добровольців, ватажок повстання вирушив із ним до Пікова, звідки почав розсилати маніфести із закликами до збройного виступу. Це потягнуло за собою напади на шляхетські маєтки. Після цього очільник повстанців рушив у напрямку Запоріжжя й зупинився у Трипіллі, надіючись отримати підмогу із Січі. Унаслідок усіх цих подій шляхта звернулася по допомогу до короля Сигізмунда III. Монарх вирішив не вдаватись до крайніх силових методів й скликав комісію, до складу якої входили Якуб Претвич, Олександр Вишневецький та Ян Гульський, яка мала вирішити конфлікт. Однак, як вказував дослідник, «Косинський не багато звертав на це уваги». Зміцнивши свої війська, козацький командуєний розбив князівські загони й «поширив жах на цілу Волинь, осівши в Острополі» (Равіта-Гавронський, 1922: 51). У відповідь на це влада Речі Посполитої оголосила збір посполитого рушення на теренах Київського, Брац-

лавського та Подільського воєводств. Такий розвиток подій змусив Косинського відступити у напрямку на Запоріжжя.

Висвітлив Ф. Гавронський і події довкола боїв під П'яткою, що знайшли своє відображення в документах з епохи, зокрема в панегіриках князю Костянтину Василю Острозькому. Дослідник зазначав, що рухаючись у напрямку пониззя Дніпра, Косинський зупинився та закрив оборонний табір під П'яткою. Там його атакували війська, що зібралися під командування князів Острозьких. У боях повстанці зазнали поразки й їх очільник зобов'язався висловити перепросини перед князем, розпустити військо, котре у свою чергу обіцяло не вибирати своїм командуючим К. Косинського. Далі історик зазначав, що «триразове падіння до ніг князя вистачило для залагодження ураженої гордині, але Речі Посполитій цілком не принесло спокою» (Равіта-Гавронський, 1922: 52). Повстанці не мали наміру виконувати свої обіцянки, а лише розглядали їх як спосіб вибратись із складної ситуації. Від військових дій вони не відмовились й Косинського з гетьманства не скинули, відступивши на Запоріжжя й плануючи уже наступні свої дії.

Доволі звичайним у творчості Ф. Равіта-Гавронського був пошук у подіях минулого фактів або хоч сліду іноземного втручання у внутрішню політику Речі Посполитої. Такі тенденції були характерні для багатьох польських істориків, що схилились до ідей «історичного оптимізму», які віднаходили причини головних проблем польської держави у інтригах ворожих сусідів. Гавронський, щоб підкреслити зображений ним зрадливий характер козацтва, намагався постійно експонувати події, які б дозволили йому оголошувати їх зрадниками держави. Так, не вказуючи жодних деталей чи свідчень джерел, він стверджував, що січовики почали шукати «зав'язків поза Річчю Посполитою у споріднених із ними стихіями». Таких він вбачав у турках й татарах, із якими нібито намагався вступити у контакт К. Косинський задля спільних збройних дій та спустошення Польщі. У підсумку дослідник стверджував, що «ця перша спроба була невдалою, але шлях для пізніших козацьких гетьманів цим уже був вказаний» (Равіта-Гавронський, 1922: 52). Слід відзначити, що для багатьох польських істориків прихильних до ідей т.зв. «історичного оптимізму» характерним був пошук усіх злигоднів польського народу саме у іноземних інтригах. Тому й контакти козаків із сусідніми державами розглядалися як частина таких процесів, що стали фатальними для Речі Посполитої.

Останній етап виступу К. Косинського Ф. Равіта-Гавронський висвітлив у формі, котра б дозволила йому показати очільника повстання у темних тонах. Дослідник зазначав, що Косинський, порушивши усі дані князю К.В. Острозькому обіцянки, розпочав у 1593 р. нову акцію, але спрямовану уже проти черкаського старости Олександра Вишневецького. Но чолі 2 тис. козаків він виступив із Січі й рушив на Черкаси. Однак безоглядно «випередив свою ватагу, увійшов в місто, де, як стверджують сучасники, його п'яного у момент замішання було вбито» (Равіта-Гавронський, 1922: 52). Слід відзначити, що розповідаючи ледь не про кожного козацького лідера Гавронський намагався змалювати їх п'яницями, а всіх козаків особами, вчинками яких керував алкоголь. Найбільш яскраво це, зокрема, проявилось у розлогіх портретах Б. Хмельницького, які зобразив у своїх творах історик (Равіта-Гавронський, 1914: 51, 63).

Повстання К. Косинського у змалюванні Ф. Равіта-Гавронського завершилося укладенням у Черкасах угоди, за якою козакам мали виплатити 12 тис. злотих. Дослідник припускав, що можливо для остаточної реалізації цих домовленостей запорожці вислали у цей час до Києва своїх посланців, які були арештовані за наказом князя К. В. Острозького. У відповідь на це козаки погрожували походом на Київ, однак новий вибух кровопролиття вдалось погасити спеціальною комісією, у склад якої входив єпископ Верещинський. Втім, як зазначав історик, у цей же час збройне протистояння розгорілося уже в іншому місці – на Брацлавщині – однак воно, за його означенням, «закінчилось лише місцевими авантюрами» (Равіта-Гавронський, 1922: 52).

Подібно, як і у випадку із повстанням під проводом К. Косинського, Ф. Равіта-Гавронський шукав причини козацького повстання на чолі із С. Наливайком у «пошуках козацького хліба», тобто у бажанні захопити військову здобич. Дослідник вважав, що майбутні очільники повстання, як Наливайко, так і Лобода, усі попередні роки займалися лише тим, що або на службі австрійського імператора, або з власної ініціативи, грабували турецькі міста, Валахію та Молдову. Звиклі до такого способу існування козаки, на його думку, не відчували відмінностей між розоренням ворожих територій та земель Речі Посполитої, а зокрема й України. Так історик стверджував, що по дорозі на Молдову в 1595 р. Наливайко напав на Брацлав, «хоча там було немало козаків» (Равіта-Гавронський, 1922: 54).

У змалюваннях особи С. Наливайка Ф. Равіта-Гавронський вдався до використання багатьох

епітетів, які б підкреслювали негативний бік його постаті. Дослідник стверджував: «був це один із цих відчайдушів, у яких темперамент бере верх над розумом; він перш за все прагне битися не дивлячись на те із ким» (Равіта-Гавронський, 1922: 53). Підтвердженням такої безоглядної та нерациональної сутності козацького ватажка були для нього факти служби Наливайка у князів Острозьких у їх боротьбі проти повстанців Косинського, від чого він перейшов до самостійного командування козаками й «козакування на власну руку». Для Гавронського особистість Наливайка була «дивною мішаниною почуття обов'язку перед державою й безмежною сваволі», який то служить у війнах проти турків, пропонує свої послуги королю Речі Посполитої у придушенні «козацьких бунтівників» й відразу сам вдається до збройного заколоту, кровопролиття та грабування держави, підданим якої був. Для дослідника повстанський очільник був енергійним сміливим «авантюристом», «типово неспокойним розумом степового ватажка», що жив крайнощами й керувався своїми непогамовними емоціями (Равіта-Гавронський, 1922: 54).

Описуючи розгортання повстання у 1596 р. Ф. Равіта-Гавронський пов'язував дії загонів С. Наливайка із подіями Берестейського собору, який відбувався у цей час й розглядав питання церковної унії. У даному контексті історик відзначав, що брат Северина Наливайка Дем'ян «займав вищі посади в ієрархії східної церкви й через це опинився в шерехах противників унії» (Равіта-Гавронський, 1922: 54). На його думку, саме під впливом брата Северин з'явився на Волині й зайнявся там грабуванням прихильників унії, а зокрема маєтків аристократів Семашків, Терлецьких та ін. Таким чином Гавронський заперечував твердження про розгортання повстання під релігійними гаслами й через утиски православ'я. Для дослідника мотиви руху були виключно меркантильні й не впливали із релігійної чи суспільно-політичної свідомості учасників. «Через це з часом Наливайко виріс на захисника православ'я, – як вказував вчений, – хоча його християнська мораль знаходилась на рівні татарської» (Равіта-Гавронський, 1922: 54). Дослідник робив наголос, що повстанський рух також не мав ніякої політичної програми й його учасники «лише грабували, так само, як на Волощині». На Волині козацьким загонам вдалось здобути Луцьк, Слуцьк, Могилів та інші місцевості. Це додало їм впевненості у своїх силах та посприяло напливу нових добровольців у повстанські шерехи.

Розмах повстання, до якого приєдналися загони Лободи, який діяв в районі Овруча, та Шаули в околицях Білої Церкви, змусив владу Речі Посполитої до рішучих силових заходів. Проти повстанців було вислано війська на чолі із гетьманом С. Жолкевським. Поява спільної загрози змусила козацьких отаманів скоординувати свої зусилля, а розрахунок на невеликі коронні сили підштовхнув їх до спільного виступу. Усі козацькі загони почали рухатись у напрямку степів, де боротьба із ними для коронних військ була б складніша. Так Наливайко рушив через Лабунь та Піків на Брацлавщину, Шаула – через Бихів та Остропіль на Київ, де планував з'єднатися із Лободою. Однак під Острополем на них напав Жолкевський і в бою було поранено Шаулу. Дослідник вважав, що у цей час розпочалась боротьба між ватажками за владу й тоді спочатку єдиним очільником повстанських військ було обрано Наливайка, а пізніше – Лободу. Повстанці почали зосереджуватись біля Трипілля, де відбулася велика козацька рада. Гавронський стверджував, що на ній «проявилася якась політична думка, яка насправді була бажанням віднайти умови, що відповідали б буйному темпераменту козацьких ватажків» (Равіта-Гавронський, 1922: 55). Такий проект дослідник віднаходив у намірі перейти кордон із Московським царством й попроситися у підданство або до царя, або до кримського хана. Для Гавронського усі козацькі плани у своїй кінцевій суті зводились або до звичайного бажання грабувати та жити в стані анархії, або зрадити державу й зруйнувати її із чужою допомогою. У своїх розважаннях він стверджував, що на цій «раді вималювався проект та намір, який реалізує через п'ятдесят років Хмельницький», адже для усіх козаків «Річ Посполита здавалась своєрідним Ельдорадо, в котрому можна безкарно бушувати й вигідно жити із грабунку дворів й шляхетських маєтків» (Равіта-Гавронський, 1922: 55).

Після ради в Трипільлі та спроб переговорів із Жолкевським, котрі, як стверджував Ф. Равіта-Гавронський, ініціювала польська сторона виходячи із своєї «поміркованості», повстанці переправились через Дніпро на Лівобережжя. Історик вважав, що сам марш козаків у напрямку на Лубни є прямим доказом їх намірів дістатись на Дон, «щоб з його мешканцями об'єднатись, або справді піддатись Москві чи розпорозитись у степах й знову з'єднатись в іншому місці» (Равіта-Гавронський, 1922: 56). Однак у цей час, як стверджував дослідник, у повстанському таборі панувало незадоволення Наливайком, спричинене острахом перед польським військом, що рухалося їх слідом.

Передчуваючи поразку, Наливайко намагався втекти, однак, як наголошував дослідник, «козаки його пильнували». Такими своїми зауваженнями, Гавронський вкотре намагався зобразити козацьких очільників як не справжніх лідерів, що дбали виключно про особисті інтереси й не брали на себе жодної відповідальності за свої вчинки.

Доволі побіжно, із замовчуванням ряду подій та їх переінакшенням Ф. Равіта-Гавронський описав фінальні події повстання із боями на р. Солониці. Дослідник згадав, що С. Жолкевський вирішив перервати похід повстанців на схід й біля Лубен, над р. Солоницею, «наступив на козаків й повністю їх розгромив». Це призвело до капітуляції повстанців та їх згоди на «лагідні» умови гетьмана. Такими він називав видання очільників повстання, гармат та боєприпасів, прапорів й клейнодів, повернення награбованого і розпуск усіх зібраних (яких Гавронський нараховував 10 тис. разом із жінками та дітьми) «по домівках». Історик повністю упустив згадати криваву розправу вчинену коронними жовнірами над повстанцями уже після їх капітуляції. Слід звернути увагу на схильність Ф. Равіти-Гавронського замовчувати факти, які б кидали тінь на репутацію польських полководців та коронних вояків, яких він завжди зображав справедливими, шляхетними та великодушними. Також він оминав згадувати й події, під час яких війська Речі Посполитої зазнавали поразок (так, наприклад, Гавронський у своїй історії українського козацтва упустив змалювання подій повстання 1630 р. під проводом Т. Трясила). Такі підходи, із ідеалізацією польської сторони та демонізацією української, повинні були слугувати «зміцненню сердець» польського народу у період його існування у під іноземним поневоленням та у часи боротьби за власну державність. Тому важливою було створення образу польських героїв, які б слугували прикладами для уже сучасників Гавронського.

В кінцевих оцінках повстання С. Наливайка та боротьби коронних військ проти цього руху Ф. Равіта-Гавронський наголошував, що поразка козаків насправді була лише видимістю. У даному випадку він цитував гетьмана С. Жолкевського, який у листі до канцлера Я. Замойського стверджував, що «гадина є лише придуманою». Дослідник зазначав, що необхідно було прислухатись до порад польського полководця, що пропонував утримувати на Наддніпрянщині сталі війська. Також було видано королівський універсал, який наказував місцевій владі «людей бездомних, волоцюг, гульгіпак, грабіжників схоплених на злочині карати смертю» (Равіта-Гав-

ронський, 1922: 56). Однак «наймудріші укази, у випадку безсилля та безпорадності верховної влади, мало приносили користі».

Висновки. У зображенні історії перших козацьких повстань кінця XVI ст. під проводом К. Косинського та С. Наливайка у творах польського історика Ф. Равіти-Гавронського відобразився увесь комплекс історичних міфів, стереотипів та культурних віянь, що панували у середовищі польського народу у другій половині XIX – першій половині XX ст. Дослідник, що у значній мірі перебував під впливом антиукраїнських ідей, намагався зобразити козацькі рухи як прояв грабіжницьких інстинктів, що нібито були домінуючими у сутності козацтва, яке він бачив проявом азіатської кочової цивілізації, до якої зараховував український народ. Історик заперечував існування у повстанців яки-

хось політичних, національних чи релігійних мотивів у їх боротьбі і причину повстання бачив у анархічній та войовничій, руйнівній сутності козацтва. Козацьких очільників зображав зрадливими та непослідовними особами, що керувались виключно особистими мотивами наживи й задоволення власних руйнівних інстинктів. Також він намагався відшукати у подіях кінця XVI ст. проявів іноземних антипольських інтриг та змови українців із чужинцями. Таким чином у творчості Ф. Равіти-Гавронського відобразились пануючі у польській національній свідомості на зламі XIX та XX століть ідеї цивілізаційної боротьби між Заходом та Сходом, культурної місії Польщі у Східній Європі та неоромантичних принципів використання історії для «зміцнення сердець» польського народу, який тоді перебував під іноземним пануванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. 276 s.
2. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. Львів, 2008. 418 с.
3. Гриневич Т. Генеза та становлення козацтва в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Історичні науки». 2009. Вип. 160–161. С. 60–67.
4. Гриневич Т. Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Хроніка 2000*. Вип. 3 (93). Україна-Польща: діалог у продовж тисячоліть. Част. 2. Київ, 2012. С. 315–328.
5. Чава І. Селянський фактор та причини національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького в оцінках польських істориків першої половини XX століття. *Український селянин: зб. наук. праць*. Черкаси, 2020. Вип. 24. С. 103–107.
6. Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukrainna w Rzeczpospolitej polskiej do końca XVIII wieku. Warszawa, 1922. 240 s.
7. Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki. Szkic historyczny jego życia i walk. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi, 1914. 108 s.

REFERENCES

1. Koko E. (2006). Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości [Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past]. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 276 s. [in Polish].
2. Ruda O. (2008). Ukrainiske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia. [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the end of the 19th – the first third of the 20th century]. Lviv. 418 s. [in Ukrainian].
3. Hrynevych T. (2009). Geneza ta stanovlennia kozatstva v diskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu. [Geneza and the formation of Cossacks in the discussions of Polish historians of the interwar period] *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia "Istorychni nauky"*. Vyp. 160–161. S. 60–67. [in Ukrainian].
4. Hrynevych T. (2012). Ukrainiske kozatstvo v diskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu. [Ukrainian Cossacks in the discussions of Polish historians of the interwar period] *Khronika 2000*. Vyp. 3 (93). Ukraina-Polshcha: dialoh u prodovzh tysiacholit. Chast. 2. Kyiv. S. 315–328. [in Ukrainian].
5. Chava I. (2020). Selianskyi faktor ta prychny natsionalno-vyzvolnoi viiny pid provodom B. Khmelnytskoho v otsinkakh polskykh istorykiv pershoi polovyny XX stolittia. [The peasant factor and the causes of the national liberation war led by B. Khmelnytskyi in the assessments of Polish historians of the first half of the 20th century] *Ukrainskyi selianyn: zb. nauk. prats. Cherkasy*. Vyp. 24. S. 103–107. [in Ukrainian].
6. Rawita-Gawroński F. (1922). Kozaczyzna ukrainna w Rzeczpospolitej polskiej do końca XVIII wieku. [Ukrainian Cossacks in the Polish Republic until the end of the 18th century]. Warsaw. 240 s. [in Polish].
7. Rawita-Gawroński F. (1914). Hetman kozacki B. Chmielnicki. Szkic historyczny jego życia i walk [Cossack Hetman B. Chmielnicki. A historical sketch of his life and struggles]. Lwów: Wydawnictwo Publishing House. them. Piotra Skargi. 108 s. [in Polish].